

МИЦКЕВИЧ НА БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

Ванда Смоховск-Петрова

Избухването на Кримската война (1 ноември 1853 г.) буди нови надежди у полските патриоти. Трескаво вълнение обхваща и полската емиграция в Париж и Лондон, тъй като тя вярва, че избухналата война ще се превърне във всеобща война за освобождение на народите. Всички погледи са обърнати на изток. Всички политически групировки смятат, че съдбоносният час е ударил и излизат със свои програми за действие. Полските демократи в Лондон, тъй наречената Централизация, искат да предизвикат въстание в самата Полша. „Младата демокрация“ („Коло“) в Париж, начело с Мйерославски, Висоцки и Елжановски възнамеряват да създадат в споразумение с Наполеон III полски легион в Турция. Към същата цел се стреми аристократическият лагер на полските емигранти „Хотел Ламберт“, чийто водач княз А. Чарториски е признат от френския и английския кабинети, след обявяването на войната, за единствен представител на Полша в емиграцията. Френското обществено мнение е благосклонно настроено към полските домогвания и в Париж се говори, че Наполеон III имал искрено намерение да възстанови Полша. Княз Чарториски води продължителни преговори с френското и английското правителства, за да осигури някакви определени гаранции в полза на Полша срещу предлаганото участие на полските войскове части на страната на съюзниците. Неговият пръв сътрудник и племенник Владислав Замойски заминава през януари 1854 г. за Цариград, за да преговаря лично с Портата относно формирането на полски легион при турската армия. Със същата цел е присигнал вече в турската столица (2 ноември 1853 г.) и Висоцки като пратеник на парижкото „Коло“.

Сложната историческа действителност поражда основно противоречие между стремежите и възжеланията на полските и южнославянските патриоти. Докато първите разчитат на помощта на Турция, единствената държава, която се е обявила против подялбата на Полша, вторите хранят дълбоки надежди, че само Русия ще ги освободи от вековното турско робство.

Когато представителите на двете емиграционни групировки започват да си съперничат за спечелване на влияние пред Портата, на дунавския фронт вече се сражава една полска военна формация, макар и не под полско знаме и не с полско име. Това са отоманските казаци на Михаил Чайковски-Садък паша, „казашкият полк“, наричан още и „казак алая“.

Виден полски писател от онова време, в продължение на почти десет години главен агент на „Хотел Ламберт“ на Балканите, приел през 1850 г. исляма, за да се защити от острите атаки на руското царско правителство, Садък паша е тогава несъмнено най-влиятелният полски деятел на изток. Още през есента на 1853 г. той подава меморандум до турското правителство, в който предлага Портата да организира отряд от заселените в турската империя казаци. Диванът одобрява това предложение и назначава

Чайковски за миримиран, т. е. запорожки хетман. От ноември 1853 г. Чайковски започва да организира своята казашка формация в Цариград, докато другарят му, също полски емигрант, капитан Томах Вйежбицки-Нечуя, изпратен в Одрин, формира втори ескадрон само от „православни българи, католици, наричани павликяни, и мюсюлмани, наричани помаци“ (М. Czajkowski, *Moje wspomnienia o wojnie 1854*, Warszawa, 1962 г., стр. 19).

За първоначалния състав на своя полк Чайковски пише в писмото си до А. Мицкевич, който по това време е още в Париж и с жив интерес следи развоя на събитията на изток (27/ 15 октомври 1855 г.): „Неколцина смели емигранти-поляци, от които днес петима са командири на сотните¹ в първия полк и от които по-голямата част са негови офицери, неколцина полски и руски войници — и българите, храбри и бодри, бяха първият зародиш на полка“ (Музеят на А. Мицкевич в Париж, Rkr. 511).

Когато Висоцки пристига в Цариград, Садък има вече три казашки сотни. През февруари 1854 г. четири казашки сотни пристигат в Шумен, където се концентрират всички турски войски от европейската част на империята.

Когато Англия и Франция се решават да обявят война на Русия (21 март 1854 г.), отоманските казаци на Чайковски вземат вече участие във военните действия и на дунавския фронт изиграват въпреки малобройността си доста значителна роля. Техният главнокомандуващ с по това време уверен, че ще може вече скоро да реализира своята мечта — да премине с „казациите“ си Днестър, да влезе през Бесарабия в Украйна и, като използва селските бунтове против царската власт, да продължи от там борбата си срещу Царска Русия.

Намесата на Австрия във войната на страната на западните съюзници — голям дипломатически успех на Наполеон III — слага край не само на плановите и мечтите на Садък, но и на надеждите на представителите на полските политически групировки. Издигането на полското знаме в Турция се вижда вече на западните държави твърде неполитично по отношение на Австрия, която между условията за своята намеса поставя и въпроса за отхвърляне на всички полски домогвания (Marceli Handelsman, Adam Czartoryski, т. III, ч. I, стр. 323). Наполеон III, пратил преди това оръжие за войниците на Чайковски, сега заявява направо на Чарториски: „Не си правете илюзии. Ние правим само демонстрация срещу Русия на юг. . .“ (пак там, стр. 355).

Полските демократи, убедили се, че за образуване на полския легион не може вече да става дума, се отказват от по-нататъшни преговори. Те не искат да подкрепят и формацията на Садък, която считат за турска военна единица, напълно подчинена на Турция — поробителка на южните славяни. Висоцки напуска Цариград. Друга политика възприема „Хотел Ламберт“. При новосъздаденото положение Чарториски, който от началото на войната подкрепя Садък, решава да насочи всичките си усилия към разширяването на казашкия полк, единствената съществуваща вече полска формация. Като награда за храброто държане на казашкия полк на Чайковски при Силистра и по настояване на пратеника на „Хотел Ламберт“ — Владислав Замойски, Омер паша разрешава да бъде създаден втори казашки полк. За негов началник е назначен Владислав Замойски, но главнокомандуващ на двата полка остава Садък паша. Докато първият полк, предвождан от Чайковски, се бие в крайдунавските княжества и засма Букурещ, Замойски започва от ноември 1854 г. да формира втория казашки полк, вече изключително от поляци и то предимно съмишленици на „Хотел Ламберт“. Граф Замойски иска този полк да подготвя кадри от избрани хора за бъдещата полска войска и да стане военно училище за полската младеж. Едновременно буди неговите симпатии, поради смесения му и не чисто полски характер (дори командуването в полка на Чайковски е ставало не на полски, а на украински език). Замойски няма доверие и в неговия главнокомандуващ — обикновен поручик от уста-

¹ Сотня — отряд от 100 войника,

ническата полска войска през 1831 г., станал внезапно и негов началник, а при това бил и ренегат. Подозира го дори, че той иска да стане „втори Хмелницки“ (Reuchman, Dziąsła¹ Mickiewicza, ч. I, стр. 45—47, цит. по Juliusz Kijas, Czajkowski pod urokiem Mickiewicza, Kraków, 1959 г. стр. 16) и е готов да вдигне с казаците си бунт срещу полската аристокрация. По изричното настояване на Австрия, заела вече в това време крайдунавските княжества, турското командване изтегля казаците на Чайковски първо в Добруджа, а през март 1855 г. в Шумен, където се събират двата полка и техните вождове. Между Чайковски и Замойски избухва остър конфликт. Чайковски, огорчен от резервираното държание на полските емигранти към неговия полк, чувства въпо-голямата си изолираност от полското общество, а едновременно и известна нее приязненост дори и от страна на някои турски военни среди, които не гледат с добро око на християнската му формация. Единствената опора остава за него „Хотел Ламберт“. Дейността на Замойски буди у Чайковски подозрение, че и тази опора ще му бъде отнета. Враждата между началниците се отразява и върху войниците на двата полка. Казаците на Чайковски наричат и то основателно полка на Замойски „аристо-пански“¹ (Generał Zamoyski, Poznań, 1922, ч. VI, стр. 145), критикуват неговия католишки фанатизъм и донякъде му завиждат, че той е по-добре екипиран благодарение на връзките на графа. Войниците пък от втория полк се отнасят с известно неуважение към Садък, гледат отгоре оная „сбирщина“, която той е събрал сякаш от кол и въже и която държи в подчинение с помощта на камшика. Антагонизмът между Замойски и Чайковски се задълбочава и заплашва единодействието на „Хотел Ламберт“ на изток. Чарториски, който не променя положителното си отношение към казаците на Чайковски, между другото и за това, че в тях вижда реализирана идеята за съединението на украинския и полски елементи, търси начин да помири двамата противници. Най-сериозен и най-авторитетен помирител съзира той в лицето на Адам Мицкевич. Така в „Хотел Ламберт“ се заражда идеята за изпращане на Мицкевич в Турция.

Мицкевич, който винаги е бил готов да се намеси там, където в името на народните интереси е трябвало да се търси съгласие и да се прекъснат споровете, канен още в началото на войната от парижките демократи и Чарториски да посредничи между тях, на драго сърце приема възложената му мисия. Несвързан организационно с никаква политическа групировка, макар и демократ по дух и убеждения, той вярва, че Полша ще освободят онези, които най-силно я обичат и в най-голяма степен са готови за саможертва. В задачата на помирител той съзира своя патриотичен дълг. При това направеното предложение напълно съвпада с неговите стремежи и надежди, събудени от избухналата война. И той, както цялата полска емиграция, храни вярата, че пламъците на военния пожар ще подпалят Европа и че от пепелищата на срутения абсолютизъм ще израсне свободата на поробените народи и на първо място на славянските. Още преди да му бъде възложена мисията да помирява двамата военновременни, Мицкевич изповядва на Людвик Звийерковски-Ленуар (дългогодишен политически агент на Чарториски в Сърбия, намиращ се по това време в Париж): „Ако бях по-богат, веднага бих тръгнал за Турция. . . а щом младите биха видели, че аз с побеляла глава отивам там, където сърцето и разумът ме водят, те може би не биха били посмели повече да безделничат. . . да не изпълняват светия си дълг към родината, към цивилизования свят. Не мога да апелирам по друг начин към емиграцията и страната, освен да ида сам и да дам пример, аз, бащата на шест сираци². . .“ (Rozmowy Mickiewiczem, XVI, стр. 437—444, цит. по Juliusz Kijas, цит. труд, стр. 26, 27).

¹ Стефан Дичев в романа си „За свободата“ видимо смесва двата казашки полка и рисува полка на Чайковски като формация на полските аристократи, напълно чужда на българското население, което противоречи на историческата истина.

² През същата година починала жената на поета.

Мицкевич посреща новината за създаването на казашкия полк на Чайковски с голяма радост и дори заявява, че с удоволствие би работил като писател в някой казашки отряд. Още тук в Париж тази формация, създадена благодарение на голямата енергия и ентузиазма на нейния главнокомандуващ, буди у Мицкевич искрена симпатия и той мечтае да я види преди да умре.

„Обвиняват Садък — казва поетът — че е приемал евреи и българи и цигани, но обвиняват го тези, които сами не искат нищо да направят и се сърдят, че той нещо прави. . . Вместо да делим нещата с квалификации и лични цели, че това било полско и католическо, а онова турско и казашко, трябва да свързваме, да съединяваме, спояваме и умножаваме“. (Kijas, цит. труд, стр. 27).

Положителното отношение на Мицкевич към казаците на Чайковски не се намалява от факта, че техният командир е един потурчен поляк. Според поета Чайковски никога не е бил религиозен и не трябвало да се осъжда за това, че по политически съображения е променил вероизповеданието си. По-важен според Мицкевич е фактът, че отрядите на Садък имат народностен характер, а най-много радва поета онова обединение на разни народности и на първо място на славянските, осъществено в казак алая. То навярно е отговаряло в най-голяма степен на романтичната му вяра в мисията на поляците да поведат славяните към свободата. Не е бил само той, който е хранил тая вяра. Тя е намерила израз и в изработените още в началото на войната от княз А. Чарториски „Основни принципи за формирането на полската военна формация при Турската армия“, точка пета от които гласи: „Полша се издига като свободна и независима и подава ръка на славянството.“ Мечтата на поета да види славянските народи свободни и равноправни членове на човешкото общество е вдъхновявала и Мицкевич-професора по славянски литератури в Collège de France и Мицкевич-редактора на „Трибуна на народите“, и Мицкевич-организатора на полските легиони в Италия, тя го заставя и сега да счита своето заминаване за изпълнение на дълг в служба на Полша и цялото славянство.

Поверената на Мицкевич мисия е била впоследствие формулирана от княз Чарториски по-широко. На Мицкевич се възлага да провери какво е политическото положение на южните славяни и по възможност да подпомогне организирането им против царска Русия и Австрия, като подкрепи у тях стремежа към създаване на съюз между свободните и равноправни помежду си славянски народи, в името на лозунгите на демократичния славизъм, изповядван по това време от руски, чешки и хърватски демократи. Официалната мисия на Мицкевич на Изток, както тя е представена на френското правителство, има литературно-научен характер. Поетът трябва да обиколи Цариград, Добруджа, Видин, Белград, Босна, Херцеговина, Мултаня и Влашко, да посети научните заведения на християнското население в Турция и в крайдунавските княжества, да провери какво е преведено там от френската и западните литератури, да види как е организирано доставянето на книги от Франция и да издири антични и средновековни ръкописи, особено свързани със западноевропейската литература (Henryk Batowski, Mickiewicza misja naukowo-literacka w 1855 г., 1955 г., стр. 31, 37).

Княз Чарториски, който желае да превърне заминаването на Мицкевич в политическа демонстрация на сближаване на поета с „Хотел Ламберт“, изпраща заедно с него в Турция сина си Владислав Чарториски, а в деня на тръгването урежда тържествена закуска, на която Мицкевич вдига тост: „За здравето на този, който днес на Изток е първият слуга на Полша, за здравето на Садък паша!“ (Kijas, цит. труд, стр. 31).

Когато Мицкевич вдига наздравица в чест на командира на полка, който привлича всичките му мисли и мечти, Чайковски със своите казаци лагерува вече (от март 1855 г.) близо до Бургас и очаква изпращането на своята формация в Азия. Решението за отстраняването на казак алая от европейската територия е взето от турското командование пак под натиска на Австрия. Садък заедно с първия си полк е готов да се подчини на тази заповед, но вторият — чисто полският полк — се бунтува. Също и Владислав

Замойски не вижда смисъл в пращането на полските войници в Азия и използва този момент, за да откъсне втория полк от Чайковски и да го прехвърли на английска служба. Цената на казашките полкове нараства значително в очите на Англия, откакто те стават предмет на австрийските интриги и протести, при това тя търси войници за по-нататъшното водене на войната и е готова да приеме всичките 1200 казаци. Но Замойски иска окончателно да се отдели от Чайковски и лесно успява да убеди английското правителство, че само вторият полк трябва да премине на английска служба, защото само той е чисто полски, докато в полка на Садък влизали разни славяни, поданици на султана. Разделянето на двата полка ще бъде единственото мъчително преживяване на Мицкевич в лагера до Бургас и ще събуди у него дълбоко негодуване и възмущение от постъпката на Владислав Замойски. Но когато на 11 септември 1855 г. Мицкевич, придружен от неотлъчния си другар Служалски и младия княз Чарториски, тръгва от Париж, той още не знае, че оная мисия, която е станала първопричина за пътуването му, скоро ще се окаже безпредметна.

На 22 септември поетът пристига в Цариград, където между другите посрещачи го приветства и изпратеният от Садък атаман на казаците от Добруджа — Гончаров, като му поднася хляб и сол. Мицкевич е дълбоко трогнат от това традиционно славянско посрещане. Настанен от д-р Станислав Дроздовски, тогавашен главен агент на Чарториски в турската столица, в една влажна и празна килия в манастира на лазаристите, той не се оплаква, а дори е доволен, че по този начин може да подчертае пред полската емиграция своята политическа независимост спрямо младия княз Владислав, поканен да се настани във Френското посолство. Впрочем отношенията между Мицкевич и младия Чарториски са по това време вече доста хладни, а по-късно поетът съвсем открито ще критикува поведението на Владислав, който напълно поддържа Замойски. В края на краищата синът на Чарториски ще напусне Цариград, без да се сбогува с поета.

Мицкевич остава в турската столица само десетина дена. Тегли го към онези полкове, които в неговото поетическо въображение се рисуват с най-хубави краски. По време на своите срещи с полските емигранти той ги убеждава да се записват при Чайковски, „защото там има равенство, пълно равенство, служат там и поляци и украинци и българи и татари и евреи дори, а за партиите и не знаят.“ (Rozmowy z Mickiewiczem, XVI, стр. 448, цит. по Kijas, стр. 9).

На 4 октомври 1855 г. Мицкевич, заедно със Служалски, д-р Дроздовски и Владислав Чарториски, заминава за Бургас. Те носят със себе си една пратка облекло за втория полк. Пътуват по Черно море с ирландския параход „Patrick“ (Б. Пенев, Мицкевич и българите, София, 1917 г., стр. 9), а когато на 5 октомври навлизат в Бургаския залив, капитанът на парахода вдига полското знаме (Jen. Zamoyski, ч. VI, стр. 172). И така поетът — изгнаник, син на поробен народ, вижда за пръв път българските брегове, изправен под свободно развято над него бяло-червено знаме.

Четиринадесет казашки сотни посрещат великия гост. Ето как описва това посрещане Чайковски в един непубликуван дневник, написан вече в края на дългия му живот (януари 1881 г.) и озаглавен „А. Мицкевич в казашкия лагер“¹ (Музеят на Миц-

¹ За съществуването на този дневник научих от изтъкнатия полски писател и голям приятел на България Леслав Бартелски, който използва някои данни, почерпени от този дневник в книгата си „Мадарският конник“ (монография за България), която ще излезе от печат през тази година, и в повестта си за престоя на Мицкевич в България за юноши, над която понастоящем работи. Дневникът, както и другите творби на Чайковски, създадени след неговото потурчване, не е написан обективно и не може да бъде смятан за исторически документ. Все пак при критичен подход и съпоставки с установените вече факти, той може да бъде използван тъй добре, както например Иван Кр. Стойчев използва в ценния си труд „Казак алаят на Чайковски“ дори и повестта „България“ за установяване на реални факти.

кевич в Париж, Rkp. 876): „...една заран извикаха в лагера — „Пушек се вижда в залива!“ Полетяха казашките караули, а ние застанахме и гледаме; не се завързват в тръс, а в галоп, а конете им така скачат, като че ли дяволът ги гъделичка по гърбовете. Казашите наведени към конските щии, като с огънчета светкат с червените си калпаки и със стоманените си сабли и викат: „Адам Мицкевич — младият княз Чарториски пристигнаха при нас!“

Адам Мицкевич! — се понесе из целия лагер и за миг казашите оседлаха и стегнаха конете си, а щом се чу тръбата, която зовеше за качване на конете, вече всички до един бяха ги яхнали, никой не закъсня, никой не липсваше.“

Че ентузиазмът при посрещането на поета е бил голям, в това няма никакво съмнение. Та нади тук е лагерувал още и вторият полк, съставен само от поляци, които с истинско вълнение приветствували своя велик поет. Не ще и дума, че и Чайковски, който дълбоко е почитал Мицкевич, е напрегнал всичките си сили, за да организира най-добре и най-хубаво както посрещането, така и престоя на Мицкевич в лагера и да му представи полковете си в най-благоприятна светлина.

Знамената се развявали, кавалерийски части минавали на хубавите си арабски коне, пъстрите цветове на униформите притегляли очите, а уланите на драгунския дивизион¹ особено радвали полското сърце на поета. След шумния Париж, Мицкевич дишал свободно сред просторните български полета. С истинско увлечение той участва в лов с хрътки за зайци и сърни, който навярно му напомня за младежките му години в Литва, язди кон и нощува в палатка. Чайковски, голям любител на хубави коне, описва в дневника си с най-големи подробности коня, предоставен на Мицкевич, бил „с бяла грива“. Възседнал този кон, поетът взема участие във войнишките обучения на лов, във военните походи, него язди, като отива на разходка в Бургас, за да види „местните жители“ и „да подиша морския въздух“. На кон го рисува и Н. Суходолски в известната скица „Завръщане от лов. Мицкевич сред казашите на Садък“.

Мицкевич се записва в добруджанската сотня, наричана Журиловка. Носи сабя и пистолет на пояса „според предписаната форма“.

При всеки обед в лагера е свирел оркестърът на полка и пеели певци. Оркестърът бил съставен от евреи и цигани под диригентството на капелмайстора чех. Вечерта войниците от двата полка уреждали увеселения с музикална програма. Изглежда, че такива самодейни артистични прояви са били нещо обичайно в полка на Чайковски, защото жената на Владислав Замойски, която е придружавала мъжа си по време на престоя му в Турция и в българските земи, така пише за едно от тези тържества, на което е присъствувала в Шумен през май 1855 г.: „Най-хубавата част от програмата е следната: сотнята на нередовните казаци от първия полк пях казашки и украински песни, след това избираха най-добрите певци от двата полка и всеки пееше песни от различни части на Полша“ (Jen. Zamcyski, VI, стр. 146).

„Всред шумните им веселби и танци — пише Б. Пенев за Мицкевич и другарите му от лагера, с присъщата си проникателност — са се слушали едновременно юнашки и любовни песни, които са будили у полските изгнаници патриотически спомени.“

„Тук — продължава той — в тая полска среда, приет тъй радушно, с толкова възторг, Мицкевич се чувства още веднъж — за последен път в отечеството си“ (Б. Пенев, цит. статия, стр. 10).

И действително в писмото си от 25 октомври поетът пише: „В лагера на Садък цари ред или по-скоро бодрост и веселие. . . Войниците са много привързани към своя началник, офицерският корпус — това са избрани, редки хора. Всички сговорни и всички живеят братски. Техният дух и тон е далечен от грубата солдатчина и от садонната разпуснатост.“ Струваше ми се, че бях в скута на родител

¹ „Драгунският дивизион носил форма по улански образец“, Стойчев, цит. труд, стр. 38.

тата си (подч. от мен) и ако не беше внезапното ми заболяване, с мъка бих се откъснал от този лагер“ (Kijas, стр. 38).

Тези седмици, които е преживял Мицкевич на българска земя, са били несъмнено едни от най-хубавите в живота на този пилигрим „роден в робство, окован в пелени“. „Господин Адам е много щастлив“ — съобщава приятелят му Служалски в писмото си до балдъзата на поета Зофия Шимановска (Kijas, цит. труд, стр. 33).

Обаче в казашкия лагер Мицкевич се е чувствувал не само като в родината си, но и като в една общност на свързани с братски чувства представители на разни народи. Поетът се радвал на интернационалния облик на казашкия полк, като поради краткотрайния си престой в него не е успял да съзре, че този облик е по-скоро резултат на случайни обстоятелства, отколкото на съзнателно обединение на хора с еднаква идеология и цели. Поетът се възхищавал и от царешката в полка на Чайковски пълна религиозна толерантност, която е била наистина един характерен белег на този полк. Поради недостатъчно задълбочените си наблюдения и повишено емоционално настроение той вероятно е виждал в казашкия полк на Чайковски реализирана в микроскопичен вид, в зародишна форма всегашната си мечта за единство и братство на народите. При това е имало наистина и реални предпоставки за създаване на подобна илюзия.

Ярко международният характер на първия полк по време на гостуването на Мицкевич се изтъква в дневника „А. Мицкевич в казашкия лагер“ със следните думи: „Първият редовен полк. . . беше сбор от доброволци от всякакви славянски и неславянски народности, които на брой възлизали на 31 и затова турците го наричали „отуз бирами“ (31)¹ — имаме абсинец, негри, араби, шведец, холандец, а дори и един германец на име Cottlieb Ganz“.²

Това, което е пленило поета, е било несъмнено народното изкуство на разните нации, което се проявило в разните самодейни изпълнения на войниците на Садък.

Ето как описва Чайковски в дневника си едно уредено в чест на поета тържество, което наистина прилича на един малък международен фестивал:

Пиротехникът Копецки е подготвил по много остроумен начин ракети, навсякъде са били накачени знамена на разни славянски народи. „Имаше танци: казак, краковяк, барина, българско хоро, сръбски военен танц с извадени сабли и сечене на въздуха в такт, мазурка, унгарски чардаш, немски валс, изпълнен соло от Ganz.“

Пили са след това българско вино „сливено шумящо и нешумящо. — българският нектар, с който се е черпил Атила, божият бич, когато със своите хуни-вулгари (Bulgari) е яхвал коня и викал: Рома! Рома!³

Особоено по характера си тържество е затрогнало Мицкевич — по думите на Чайковски — чак до съзми и той бил казал: „Това са най-хубавите мигове в живота ми.“ „Всички прегръща и целува и обратно — всички отиваха при него да получат целувката му. Староверци, разколници, католици, православни — дори евреите-казаци.“

В чест на Мицкевич са били устройвани и спектакли. Казашкият полк е притежавал „театрална труппа, съставена от трима непървостепенни артисти, навярно фигу-

¹ „Друго название (на казак алая б. м.) — пише Стойчев — употребявано на подбиз, е било „отуз бир“, т. е. 31, защото съставът е бил сбирщина от много народности“, цит. труд, стр. 17.

² В края на 1853 г. — пише Стойчев — Чайковски имал събрани в Цариград само стотина души: власи, унгарци, евреи, сърби, черногорци, италианци и главно българи. По-късно се почнало приемането от всички народности: цигани, абсинци, араби и т. н., цит. труд, стр. 27.

³ Чайковски е поддържал теорията за татарския произход на българите. В „Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku“ той пише: „Българите не са от славянски род, а от татарски, това са хуни, тази несправнима езда на Атила „божия бич“, но така послavianчена, че по-добрите славяни от тях е трудно да намериш, а може би и не ще намериш“.

ранти от Московския театър: Козаков, Вйежулин и Шпатов, балетмайстора Любич и хумориста Жолтухин — и петимата изпратени за политически престъпления на служба в храбрния нижегородски драгуни полк в Кавказ; те са избягали оттам и се намерили в 1854 г. при казаците. Веднага след пристигането им започнаха да уреждат театрални представления. Декорите, облеклото и всички театрални атрибути, в началото много мизерни, с помощта на българите, а дори и турците, които масово идваха от околностите на представленията, бяха доведени до степента на приличен вид и вече Мицкевич е заварил театъра в доста добро състояние.“

Езикът, на който са говорили артистите, е бил украински диалект от Добруджа, най-близък до диалекта на Днѣпърска Украина. За основа на интермедията са послужили песните за Стенка Разин, Ермак, а за българите били поставяни походът на Атила срещу Рим и св. Геновева. Главната драма носела наименованието „Удалий“ — инсценирано предание за пълководецът Ермилов — покорител на Кавказ. Представленията били разнообразявани с балетни танци, изпълнявани от Любич, и фарсове — от Жолтухин.

Напълно чужд на всякакъв шовинизъм, Мицкевич се радвал на това изкуство, както и на ловкостта на кавалеристите и на умението на войниците да владеят оръжието. Най-голямо възхищение са будили у поета българите поради тяхната снажност, сила, бодрост, смелост и отлична войнишка стойка. (Този факт е изтъкнат не само в „Дневника“, но и в „Казачеството в Турция“ и романа „България“ от Чайковски.)

Преди да замине от лагера, Мицкевич се погрижил за уреждане на синагога в лагера, навярно във връзка с плановете му за създаване на цял еврейски полк под командването на Садък.

След повече от двуседмичен престой на българска земя Мицкевич се завръща в Цариград. Тук той попада изведижд сред полската емиграция, измъчвана от мизерия, обезверена, разединена от раздори и сплетни. И у самия него се събуждат разни съмнения и тревожни мисли. Едва сега поетът започва да си дава сметка колко мъчно преодолими са антиосвободителните тенденции на Турция по отношение на южните славяни, както и за някои обезпокоителни прояви в характера на началника на казаците — Садък — на първо място неговата мнителност и болезнена амбициозност.

И все пак дори в деня на смъртта си на 26 ноември 1855 г. сутринта поетът е твърдял, че „предпочита да бъде писател в някой полк на полските казаци, отколкото канцеларист във френски институт.“ (Wł. Mickiewicz, Żywot A. Mickiewicza, IV, стр. 450, ц. по Kijas, стр. 47).

Времето, прекарано в казашкия лагер край Бургас, е вдъхнало на поета нова надежда, която не е угаснала и до последния час от живота му. Той не дочаква края на Кримската война, а заедно с него и рухването на мечтите си за близкото освобождение на Полша и славянските народи.

На тази земя, където е прекарал едни от малкото си щастливи дни — близо до морския бряг, се издига паметник с издълбан надпис:

„Велик полски поет и революционер, борец за свобода и славянско братство.“